

Madarász Imre

MAGÁNY, FÉNY, HALÁL

Salvatore Quasimodo: És mindjárt leszáll az est

Az olasz irodalom nemcsak a művészi, de a terjedelmi nagyság tekintetében is rekordteljesítményeket mondhat magáénak. Ludovico Ariosto lovageposzáról, *Az eszeveszett Orlandóról* (*Orlando furioso*) Hegedüs Géza nem habozott kijelenteni, hogy „az egész európai irodalomban a leghosszabb epikus költemény”.¹ Pontatlanul, mert a szintén olasz Giambattista Marino *Adonisa* (*Adone*) még terjedelmesebb (eposzeldője 4847 ottavájával, vagyis 38 736 endecasillabójával szemben 5123 stanzát, 40 984 verssort tartalmaz). S még a huszadik század második felében, 1982-ben is jelent meg – igaz, jóval kevésbé ismert költő, Edoardo Salmeri tollából – olyan eposz, mely nem kevesebb, mint 27 000 versszakban ünnepelte Giuseppe Garibaldit, „az emberiség lovagját” (*Il Cavaliere dell'umanità*).

Ám olaszul írták a világirodalom legrövidebb versremekeinek egynémelyikét is. Elég talán Giuseppe Ungaretti több költeményére utalni, kiváltképpen a *Reggelre* (*Mattina*), amely mindössze két szóból áll („M'illumino / d'immenso”). Ez az epigrammáknál is tömörebb verskoncentrátum – mely magyar műfordítók sorát állította nehéz feladat elé² – határeset a versdefiníció szempontjából („...relatív minimumszabálynak eleget tevő szöveg...”³).

Ungarettivel már a Novecento alighanem legjelentősebb költői irányzata, az ermetismo nagy triászánál járunk, amelynek harmadik, legfiatalabb tagja, Salvatore Quasimodo (1901–1968). A jelen tanulmány az ő leghíresebb versét⁴ elemzi, amelyet talán nem elfogadhatatlan túlzás az olasz literatúra leghíresebb rövid versének is minősíteni.

A Nobel-díjas költőt alapvetően kétféle készlet ihlette a szűkszavú kifejezőmódra: egy modern, korabeli és hazájabeli irodalmárkörnyezetéből, s egy antik, a legrégebb időkbeli, az európai líra születésének korából. A hermetizmus az avantgárd irányzatok közé sorolható, jóllehet éppen az a törekvése, hogy a lehető legtömörebben a legtöbbet, a legsúlyosabbat mondja ki, a klasszikus formatökély eszményének felújítása volt, egyfelől a dekadentizmus (főként a dannunzianesimo) esztétizáló-szóbúvész bőbeszédűségével,

másfelől a futurizmus (Marinettiék) szövegpusztító nihilizmusával szemben, a poézis szó eredeti jelentésének megfelelő teremtő aktus, a művészi alkotás szembeállítása a világháborúk apokaliptizmusával, a totalitarizmusok fojtogatásával, az értékek és formák általános válságával a Nyugat alkonyán.⁵ De Quasimodót szülőföldje, Szicília legrégebbi hagyományai is a klasszikus tömörségre tanították, elsősorban azok a görög lírikusok, akiknek legkiválóbb modernkori fordítója lett (*Lirici greci*, 1940). A költők, Michelangelótól Alfieriig és tovább, a hagyománygyarapítás, a semmiből világokat létrehozó beszédaktus mellett meghatározónak érezték az elvonásnak, a fölösleg lehántásának, a ráspolyozásnak poétikáját. Hiszen a tökéletesség sokkal inkább elérhető a rövidítés, mint a bővítés útján: a hosszabbítás mindig fokozható, a sűrítésnek viszont van egy határa, mértéke, foka, melyet az érthetőség követel meg.

Az *Ed è subito sera* már az 1930-as, első Quasimodovereskötetnek (*Acque e terre*) a nyitódarabja, majd az 1942-es (addigi) összes verseknek a címadó, s azóta is minden lírai összkiadásnak az első költeménye lett. S maradt a par excellence Quasimodo-vers, az életmű kvintesszenciája, a huszadik századi olasz líra egyik legismertebb alkotása.

A vers eredetiben:

*Ognuno sta solo sul cuor della terra
trafitto da un raggio di sole:
ed è subito sera.*⁶

Magyarul eddig – tudomásunk szerint – négy fordítása látott napvilágot. Érdemes megismerkedni velük.

Rónai Mihály Andrásé (*És mindjárt este lesz*):
*Ki-ki magában áll a Föld szívéen,
szívébe szúrva egy-egy napsugár,
és mindjárt este lesz.*⁷

Képes Gézáé (*És hirtelen leszáll az este*):
*Mindenki egyedül áll a föld szívéen,
mit átdöfött a nap egy sugara:
és hirtelen leszáll az este.*⁸

Majtényi Zoltáné (*És rögtön este van*):
*Mindenki magában áll a föld szívéen,
átdöfve egy napsugártól:
s tüstént leszáll az este.*⁹

Madarász Imréné (*És mindjárt leszáll az est*):
Mindenki egyedül áll a föld szívéen,
átdöfi a napnak egy sugára:
és mindjárt leszáll az est.¹⁰

Arra a kérdésre, hogy a verstolmácsolások közül melyik a legjobb, a legszebb, a leghűségesebb, személyes érintettség okán sem válaszolhatunk. S azért sem, mert szemmel láthatóan az értékelésben, a rangsorolásban külső, elfogulatlan pályatárs is bizonytalanságot, önellentmondást mutat: Szénási Ferenc a Kráter Műhely Egyesület 1994-es *Föld* című Quasimodo-antológiájába kötet szerkesztőként még e sorok írójának fordítását választotta be, kötetnyitó versnek; ugyanezen irodalmár a Magyarországi Olasz Kultúrintézet által 2008-ban kiadott, a verset a legkülönbözőbb nyelveken, összesen hetven fordításban közreadó kiadványba Rónai Mihály András évtizedekkel korábbi átültetését küldte be.¹¹ Mivel meglehetősen skizofrén eljárás lenne, ha egy költemény értelmezője a saját – szintén értelmezésnek számító – fordítása helyett (sajátosan felfogott szerénységből vagy udvariasságból) a másét használná, a következőkben maradunk a magunkénál, helyesebben az eredetnél, a mi közvetítésünkben.

Az első verssor („Ognuno sta solo sul cuor della terra”) az ember centralitásának humanista és magányának individualista felfogását fejezi ki egyetlen modern-filozofikus szentenciában és költői képben. A „mindenki” (ognuno) és az „egyedül” (solo) szavak az emberi magányosság egyetemes-általános voltát érzékeltetik, míg „a föld szívéen” (sul cuor della terra), azaz a glóbusz éltető középpontjában „álló” (sta) ember ideája az irodalomtörténet s a filozófiatörténet ismerőiben a humanizmus kiáltványa, Giovanni Pico della Mirandola *Szónoklat az ember méltóságáról* (*Oratio de hominis dignitate*, 1486) című művének a kifejezés mindkét értelmében isteni szavait idézi fel: „A világ közepére helyeztelek téged...” (Medium te mundi posui...)¹² Mintha az emberközpontúság rangjáért, a világ középpontjába helyezettetés dicsőségéért a magányossággal kellene fizetni. Aki a középpontban áll, csak magányos lehet. Aki – Picót idézve – „a többi lények” fölé emeltetett, közülük kiválasztott, annak nincsen társa.

„Átdöfi a napnak egy sugára” (trafitto da un raggio di sole): a három (szabad) verssor közül bizonyos az a legnehezebben megfejthető, a legtöbbféleképpen értelmezhető. Köszönhető ez elsősorban a napsugár, a

fény metaforájának, amely a legkülönbözőbb jelentéstartalmakkal bíró szóképek egyike: a vallásos-transzcendens ikonológiának éppúgy kiemelten fontos és pozitív jelképe volt, mint a laikus-immanens világképnek. Dante *Isteni Színjáték*ának már első énekében a nap az a csillag, melynek isteni fénye az ember drága vezetője, kincse. Ám a felvilágosodás is – már nevében, öndefiníciójában, hitvallásában – a „Fények” terjedésével és terjesztésével azonosult: Parini poemája, *A nap* a napfelkelte jelenetével kezdődik, Batsányi *A látójában* „az igazságnak terjednek sugári, / Dőlnek a babona fertelmes oltári...” A kétféle fény közül melyik tündököl a Quasimodo-versben? Salvatore Quasimodo, tudjuk, laikus, sőt, legalábbis egy időben, kifejezetten („történelmi”) materialista szemléletű volt; ám Curzia Ferrari egész könyvet szentelt megszenvedett hite, gyötrelmes keresztény istenkeresése bemutatásának (ez az egyetlen magyarul ez idáig megjelent Quasimodo-monográfia)¹³. És a sugár, amely által „átdöfött” (trafitto) a magányos ember, biztos, hogy oly pozitív jelentésű, megvilágosító, miként a misztikusoknál, felvilágosító, mint az illuministáknál? Öröklétünkre vagy múlandóságunkra világít rá? S milyen felismeréssel: olyannal, amely bearanyozza létünket, avagy olyannal, mely halálra sebez? Ha a napsugár egyedisége (*un raggio di sole*) az egyénre méretezett sors, az ember sorsa, akkor a küldetés vagy a végzet szinonimájaként? Netán kettős-közös jelentéssel?

Ha a választ a harmadik sor adja meg, zárlat kegyelenebb, drasztikusabb nemigen lehet. Az előzőeknél felével rövidebb verssor nem olyan aforisztikus módon szentenciózus, mint volt az első, hanem oly ítéletszerűen, akár a pálcatorés. Halálos ítéletet mond ki: halandóságunk, halálra ítéltségünk megfellebbezhetetlen igazságát. „És mindjárt leszáll az est” (*ed è subito sera*). Életünk rövid, halálunk gyors. Az élet „eliramlik” (Petőfinél), „elszökik” (fugge) előlünk (Petrarcánál), a létkérdéseket, létezésünk, embervoltunk végső kérdéseinek való bölcselkedésre nem hagy elég időt, „mindjárt” (*subito*) megszakítja életünket is, gondolatainkat is. Amiképpen a költemény is mint ha félbeszakadna utolsó fél sorával. Ez az „est” (*sera*) nem a romantika álmodozó, a fantáziát szárnyalni engedő, az érzelmeket és gondolatokat a világos tények, a zord valóság uralma alól kiszabadító estéje, hanem a halál szimbóluma. „A végzetes nyugalom képmása” (*della fatal quiete... l’imago*), Ugo Foscolo *Az estéhez* (*Alla sera*, 1803) című szonettjét idézve, csak hogy nem „kedves” (*cara*), hanem irgalmatlan.¹⁴

Talán éppen mert (újfent a foscolói koncepcióval egybehangzóan) felvilágosult: nem vigasztal a túlvilág reményével. Ez után az est után nem születik új nap-sugár, nem virrad fel új nap, nincs ami tovább éltetné a föld szívében a magányos halandót.

Hacsak nem maga a vers.

Jegyzetek:

- 1 Hegedüs Géza: *Kalliopé bűvöletében*, Budapest, 1988, 150. o.
- 2 Giuseppe Ungaretti: *Mérték és titok. Válogatott költemények*, Budapest, 1993, 29. o.
- 3 Szerdahelyi István: *Irodalomelméleti enciklopédia*, Budapest, 1995, 319. o. Szerdahelyi István: *Verstan mindenkinek*, Budapest, 1994, 15. o.
- 4 Salvatore Quasimodo: *Ed è subito sera nelle linque del mondo*, Budapest, é. n. (2008)
- 5 Madarász Imre: *Az olasz irodalom története*, Budapest, 1993, 406., 412. o., *Vö. Oreste Macri: La poesia di Quasimodo*, Palermo, 1986, 32–37. o.
- 6 Salvatore Quasimodo: *Tutte le poesie*, Milano, 1989, 23. o.
- 7 Rónai Mihály András: *Nyolc évszázad olasz költészete*, Budapest, 1957, 419. o. *Vö. Modern olasz költők*, Budapest, 1965, 208. o., *Vö. Quasimodo: Ed è subito sera*, 91. o.
- 8 Salvatore Quasimodo: *Hazatérések. Válogatott költemények*, Budapest, 1960, 43. o.
- 9 Curzia Ferrari: *„Csönd Istene, tárd ki a magányt”*. Salvatore Quasimodo megszenvedett hite, Budapest, 2010, 70., 243. o.
- 10 Salvatore Quasimodo: *Föld. Válogatott költemények*, Budapest, 1994, 13. o. *Vö. Madarász: Az olasz irodalom története*, 413. o., *Madarász Imre: Az olasz irodalom antológiája*, Budapest, 1996, 674. o.
- 11 Quasimodo: *Ed è subito sera*, 100. o.
- 12 Giovanni Pico della Mirandola: *Discorso sulla dignità dell'uomo*, Brescia, 1987, 4. o. *Vö. Reneszánsz etikai antológia*, Budapest, 1984, 214. o., *Madarász: Az olasz irodalom története*, 102–103. o.
- 13 Curzia Ferrari: *„Dio del silenzio, apri la solitudine”. La fede tormentata di Salvatore Quasimodo*, Milano, 2008. Magyarul I. 9. jegyzet.
- 14 Madarász Imre: *„Végzetes nyugalom” – „dicsőségosztó halál”*. *Elmulás és öröklét dialektikája Foscolónál in Madarász Imre: A legfényesebb századforduló. Tanulmányok a XVIII–XIX. század olasz irodalmáról*, Budapest, 2009, 125–169. o.

